

УДК 811.161.2'373.46'276.6:34

ТЕРМІНОЛОГІЯ ПОЗНАЧЕННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ У МОВІ ПРАВА

Олена КАТАЧИНА

*Львівський інститут “Міжрегіональна академія управління персоналом”,
кафедра гуманітарних дисциплін,
вул. Плугова, 2 а, 79058 Львів, Україна
тел. (0038 032) 224 91 22, e-mail: lena-katachina@mail.ru*

Стаття присвячена визначенню місця терміносистеми на позначення правопорушень як однієї із підсистем юридичної термінології в мові права загалом. Виокремлено складові мови права. Подано аналіз основних понять мови права у слов'янському мовознавстві.

Ключові слова: термін, термінологія, терміносистема, термінологічна лексика, термінофонд, мова права, термінологія позначення правопорушень.

Сучасний небувало високий темп розвитку науки і техніки сприяє тому, що надзвичайно швидко змінюється і збагачується наукова термінологія і номенклатура, щороку поповнюючись новими термінами. Термінологічна лексика має специфічні структурні ознаки, які помітно відрізняють її від неспеціальної лексики і роблять доцільним висвітлення їх в окремих дослідженнях з урахуванням специфіки національної мови.

Мета нашого дослідження – визначити місце терміносистеми на позначення правопорушень як однієї із підсистем юридичної термінології в мові права загалом, проаналізувати визначення основних понять мови права в слов'янському мовознавстві.

У сучасній науковій літературі немає єдиного підходу до розуміння *термінофонду*, накопиченого й використаного нацією протягом її пізнавально-інтелектуального розвитку: із загальнолінгвістичного погляду поняття із цим же обсягом розглядають як певну групу слів в окремій мові (наприклад, термінологія чеської мови); із суто лексикологічного погляду – пласт спеціальної лексики в загальному лексичному складі мови, що за певними ознаками протистоїть іншим пластам лексики [10: 16]. У лексикологічних працях вживають і такі поняття: *спеціальна лексика, термінологічна лексика, термінолексика, мова для спеціальних цілей*. У термінознавчих дослідженнях у цьому розумінні зазвичай використовують видові за походженням, а зараз, вважає О. Медведь [9: 82–89], з огляду на їхнє широке поширення, радше синонімічні терміни – *наукова термінологія, науково-технічна термінологія*.

Окрему *терміногрупу* (з лінгвістичного погляду – окрему групу слів-термінів), виокремлену за певними, часто різними, параметрами, називають також терміном *галузєва термінологія*, тобто термінологія, яку використовують у певних галузях знання, діяльності тощо; у вужчому розумінні вказують конкретну назву галузі, науки, фаху.

Деякі дослідники у множині термінів кожної галузі вирізняють дві складові: *термінологію* і *терміносистему*. Так, *термінологія*, на думку В. Зубкова, це підмножина термінів, що відображає поняття, які виникли і функціонують у кожній галузі стихійно.

Погоджуємось з думкою науковця про те, що, на відміну від термінології, *терміно-система* – це підмножина термінів, яку опрацювали фахівці певної галузі та лінгвісти і яка адекватно відображає систему понять цієї галузі [7: 12].

Важливе місце у термінофонді будь-якої мови належить юридичній термінології. Юридична термінологія належить до сфери суспільно-політичної термінології, під якою зазвичай розуміють відкриту систему номінативних одиниць, різних за походженням, які є спеціалізовані лексично (створені або запозичені), семантично (загальноновживані слова, що отримали термінологічне значення) і фразеологічно (новоутворені словосполучення номінативного характеру) для вираження понять, що відображають сферу суспільно-виробничого, політичного життя нації [12: 37].

Дослідники наголошують на особливому місці юридичної термінології серед інших, адже мова і право – це найбільші культурні цінності, що мають важливе значення для буття людини. Право укладається для захисту справедливого порядку. Предметом правового регулювання є найрізноманітніші суспільні відносини. Практично немає такої сфери життя, якої б не торкалося право. Як інструмент управління суспільними процесами право реалізується у мовній формі. За допомогою слів систематизується досвід освоєння навколишнього світу, формуються думки.

Як одна з найдавніших термінологічних підсистем юридичної галузі, яка охоплює ключові поняття правової системи, термінологія на позначення правопорушень займає в ній особливе місце. Пов'язана із суспільним життям, вона відображає перебіг найважливіших змін, що відбуваються в суспільстві. Одиниці термінології на позначення правопорушень є “словесними позначеннями державно-правових понять, за допомогою яких відображається та закріплюється зміст нормативно-правових приписів держави” [4: 782]. Вони функціонують у сформованій системі, що має тривалий період розвитку і різні джерела становлення. Основа терміносистеми – питома лексика в її історичному розвитку від спільнослов'янських витоків. Термінофонд цієї підсистеми постійно поповнюють нові одиниці, а це свідчить про її активний прогресивний розвиток. До цієї терміносистеми належать терміни, що позначають дії, скоєні особою, що суперечать чинним правовим нормам, а також осіб, що скоїли певні протиправні дії. Зазначимо, що елементи кожної з цих тематичних груп пов'язані між собою гіпонімічним зв'язком за схемою: *pid* → *vid*. Тісно пов'язані з поняттями юридичної науки терміни є не просто їхніми символами у нормотворчій практиці, але й засобом визначення обсягу цих понять, а також передавання та адекватного сприйняття інформації, що міститься у взаємопов'язаних термінах.

Співвідношення терміна з об'єктом пов'язане з такими чинниками:

а) з визначенням їхнього нового смислу; б) з точною вказівкою предмета (денотата), який позначається певним терміном.

Денотатом для юридичних термінів будуть: а) суб'єкти права, носії юридичних властивостей (фізичні особи, соціальні групи людей, державні та недержавні об'єднання); б) правовідношення; в) правомірна чи неправомірна поведінка людей; г) рівень правосвідомості, у тому числі правова ідеологія та правова психологія; д) правова (юридична) наука, яка узагальнює державно-правові явища; е) об'єктивне позитивне право, тобто система юридичних норм, які встановлює держава.

Ситуацію співвідношення юридичних термінів (мовних знаків) і денотата (предмета, який позначається цим терміном) називають знаковою ситуацією. Наприклад, юридичний термін “злочинець” (або загальне і конкретне ім'я) співвідноситься з людиною (особою “X”), яка має особисте ім'я (прізвище, ім'я, по батькові) і яка зробила певну дію, скажімо, крадіжку індивідуального майна у громадянина “Y”.

Серед спеціальних юридичних термінів треба розрізняти, по-перше, юридичні терміни, які запозичені із загальноживаної мови, але в законодавстві набули нового значення, і, по-друге, терміни лише законодавчих актів. Як зазначає С. Алексєєв, спеціальна юридична термінологія “потрібна не тільки тому, що скорочує виклад матеріалу, але головним чином тому, що в багатьох випадках без неї неможливо з необхідною точністю висловити думку законодавця. Застосування спеціальної юридичної термінології є показником високої юридичної культури правотворчої та іншої юридичної роботи” [1: 155].

Використання загальноживаних слів у мові закону можливе лише в такому значенні, яке вони мають в літературній мові. Вимога не надавати загальноживаним словам спеціального професійного змісту пояснюється ще й тим, що межі між вузькоспеціальними і загальноприйнятими термінами невизначені. У мові постійно відбувається перехід частини вузькоспеціальної лексики в загальноживану, яка часто вже не сприймається як термінологічна, і навпаки.

Термінологія на позначення правопорушень, як і будь-яка інша організована термінологічна система, має сферу фіксації та сферу функціонування. В ідеальних умовах терміноодиночці на позначення правопорушень існують у спеціальних словниках. Особливість спеціалізованої літератури взагалі і юридичної зокрема полягає в тому, що вона є не тільки джерелом фіксації того чи іншого терміна, але й відіграє важливу роль у роз’ясненні значення того чи іншого спеціалізованого терміна. Історичні словники різних часів фіксують значення того чи іншого юридичного терміна в певний період розвитку правової свідомості народу. Суттєве місце у фіксації та роз’ясненні значення юридичних понять, що називають терміни, займають і загальномовні словники, адже, перейшовши у статус звичайних слів, терміни вживаються частіше. Не менш важливим, а може, й основним, як зазначає В. Даниленко [4: 39], середовищем функціонування юридичної термінології є спеціальні юридичні тексти (правові пам’ятки, кодекси, закони, спеціальна наукова література, наукова мова). Тут терміни виходять за межі замкнутої системи, вільно влітають в загальномовне словесне оточення.

Творча активність професійного (правового) мислення юристів полягає у створенні особливості мови як знакової системи (системи мовних висловів), яка слугує засобом виразу думок, засобом професійного спілкування, засобом передачі професійної інформації (знання). Ця семантична система отримала назву “мова права” (чесь. “právní jazyk”, слов. “právní jazyk”, пол. “język prawny”, рос. “язык права”).

Мова права є предметом зацікавлення як юристів, філософів, соціологів, так і мовознавців різних країн. Бібліографія праць із цієї проблеми, зокрема у слов’янському мовознавстві, є досить значною, хоч у вітчизняному мовознавстві (як і на усьому пострадянському просторі), цими питаннями зацікавилися порівняно недавно, що можна пояснити історичними причинами. Зараз, коли судді самі приймають рішення, вони мають приділяти більшу увагу мові закону. Тому сьогодні до проблем мови права, мови законодавства виявляється значний інтерес. Про це свідчать праці українських дослідників – Н. Артикуци, Ю. Прадіда, О. Юрчук, А. Токарської, З. Тростюк, чеських – Я. Корженського, Ф. Гладіша, М. Єлінека, В. Ружічки, М. Роудного, словацьких – Я. Горецького, І. Кабіна, Ш. Люби, П. Голландера, К. Гегерової, польських – А. Зайди, Б. Галас, Б. Врублевського, М. Зелінського, російських – Б. Шарифуліна, М. Голева, Б. Осипова та ін.

Мова права – одна з професійних мов, що виникли на основі національної мови (поряд з мовами медицини, техніки, мистецтва тощо). Вона містить вербальні і невербальні знаки, що набувають конкретного значення і змісту залежно від елементів і ознак права, правових принципів, норм і законів, які їх стосуються. Мова права має певні особливості, серед яких: офіційний характер, документування зовнішнього мовного вираження думки, загальнообов’язковість нормативно-правових приписів.

Важливу роль у формуванні і розвитку мови права відіграють такі чинники, як рівень суспільної свідомості; особливості правового світогляду; стан правової системи суспільства; особливості нормотворчої діяльності; рівень розвитку юридичної техніки; стан національної мови, потенціал її ресурсів як засобів вираження правової інформації тощо.

На думку дослідників, мова права містить низку відносно самостійних видів, субмов. Так, В. Зархіна [6: 4] серед складових мови права називає мову законодавства і підзаконних правових актів, мову правозастосовної практики, мову юридичної науки і юридичної освіти, мову юридичної журналістики тощо. Предметна специфіка галузей права, зазначає дослідниця, виокремлює додаткові особливості кожної з цих підмов, які, своєю чергою, також поділяються на декілька видів – мови цивільного, кримінального, адміністративного права тощо, мови відповідних видів судочинства і т. ін.

Чеський дослідник Я. Корженський дотримується думки, що мовний бік правових текстів можна найкраще і найповніше зрозуміти в контексті теорії вербальної комунікації [14: 84–91]. Учений тлумачить поняття “мова права” (“právní jazyk”) з різних точок зору. За традицією, яка склалася у чеському мовознавстві, під цим терміном розуміють своєрідну мову, яка є певною проекцією логічних правил оперування правовими поняттями, а також номенклатурою, що тривалий час поступово творилася, дефініюваною на відповідних правових засадах (у Чехії – на засадах римського права у континентальній традиції та правовій традиції острівній, англосаксонській) [15: 84–91]. Третьою, дуже важливою складовою, є відповідна національна мова (у нашому випадку – чеська). На думку автора, точніше було б сказати, що йдеться про селективну проекцію обох згаданих складових – логічних правил оперування концептами і правових номенклатур – на передусім писемну форму національної мови. Саме тому *мову права* можна вважати специфічним функціональним різновидом мови у межах чеської мови як національної, що передбачає існування відповідних функціональних різновидів мовлення, що реалізуються в певних сферах суспільної діяльності. Цей погляд спирається на класичне розуміння функціонального структурування національної мови, яке опрацювали празькі структуралісти. Такий погляд має засадничу перевагу – поєднує традиційний підхід до стосунків права і мовлення, який ґрунтувався на понятті правової мови, а також комунікативно орієнтований підхід.

Саме в цьому класично “празькому” розумінні вихідним концептом є *функціональний різновид мовлення* (“funkční řeč”), іншими словами, функціонально-визначена сфера мовленнєвих дій у межах окремого суспільства. Можна також і в межах правової комунікації говорити про окремі, спеціальні функціонально-мовленнєві сфери [15: 85].

З точки зору стилістики, на думку Я. Корженського, можна говорити про мову права як про “особливу складову адміністративного стилю” [15:8 5].

Мову права можна також розглядати як своєрідну професійну мову, яка зі змістової точки зору членується і вертикально, і горизонтально. Під вертикальним поділом Я. Корженський розуміє розрізнення мови права як мови наукової дисципліни, мови права як навчальної дисципліни вищої школи, мови правової інформатики, мови метаправової комунікації (тексти коментарів і под.), мови окремих текстів правових норм, інструкцій, мови усної правової комунікації. Горизонтальне членування мови права як професійної мови ґрунтується на тематичній диференціації окремих галузей права (кримінальне право, цивільне право і под.). З цієї точки зору мову права можна розуміти як специфічну професійну мову в межах відповідної національної мови, внутрішня диференціація якої закладена передусім у системі права.

Інші дослідники [8] виокремлюють у мові права розмовну правову мову і мову правових наук, норм, принципів і юридичних законів, а також філософсько-правову, соціально-правову, матеріально-правову, політико-правову, духовно-правову, військово-правову галузі мови права.

Науковець М. Власенко [3] розрізняє терміни “мова права” та “правова мова”. Він вважає, що *мова права* – це лексикон нормативних актів та актів офіційного тлумачення, тобто мова законодавства, а *правова мова* – це весь лексичний запас юриспруденції, уся система слів, словосполучень, у тому числі термінів, якими оперує право у всіх його виявах.

Розрізняють ці терміни і польські дослідники Б. Врублевський, М. Зелінський [16, 17]. На їхню думку, *мова права* (“język prawny”) – це субмова права, субмова правових документів, а *правнича мова* (“język prawniczy”) – це субмова правників. Причому М. Зелінський уточнює: “...*правнича мова* (“język prawniczy”) – це сім’я, або конгломерат мов, якими про норми права висловлюються правники. Тому треба говорити про **мови** (підкреслення наше – О.К.) правників, а не про **мову** правників” [16: 64]. Виокремлюючи характерні особливості правового тексту, зокрема лексики правових документів, дослідник вказує на незрозумілість, “зашифрованість” правових текстів: “Мова права – це особливий, спеціалізований код, а для більшості громадян – навіть шифр”.

Словацький дослідник П. Голландер теж оперує термінами *мова права* (“právny jazyk”) та *правнича мова* (“právnický jazyk”). На його думку, *мова права* – це мова, якою формулюються джерела права (зокрема правові норми), та акти застосування права (рішення суду, адміністративних органів). Тобто мова права – це мова державно-владного регулювання загального та індивідуального рівнів.

Правнича мова, тобто мова правників, – це мова, якою вони (а на наш погляд, не тільки правники – О.К.) говорять про право, це є метамова мови права, мова юридичної науки, практики, правовий сленг [14].

Прийнятним для нашого дослідження вважаємо таке визначення: *мова права* – це соціально-історична система способів і правил словесного вираження понять і категорій, які використовують для правового регулювання поведінки суб’єктів суспільних відносин.

Специфіка мови права полягає в тому, що, з одного боку, мова права перебуває під впливом нормативності самого права, з іншого – вона не може відступати від вимог літературної мови, від її лексичних та граматичних правил, тому що тоді мова права перестала б бути засобом спілкування в галузі права. Основним і найбільш інформативним пластом лексики мови права є юридична термінологія. Тому до мови права ставляться ті ж вимоги, що й до юридичної термінології: особлива точність, переконливість, доступність, достовірність, зрозумілість, логічність і строга однозначність. Точні, упорядковані термінологічні системи законодавчих актів активно сприяють розвитку у потрібному напрямі певних видів суспільних відносин; “виступають імпульсом для нових наукових досліджень, що спираються на точні та усталені терміни” [8]. І навпаки – невпорядкована термінологія негативно позначається на якості закону, породжує безплідні суперечки серед юристів (і не тільки) в теорії і на практиці. Крім цього, невпорядкована термінологія, відображаючи невизначеність системи понять, знижує інформаційні можливості закону, негативно впливає на правозастосування.

На жаль, у сучасних законодавчих документах часто можна спостерігати невідповідність терміна поняттю, використання занадто довгих та громіздких термінів, відсутність термінів для певних понять. Багато термінологічних помилок викликано порушенням правил і законів логіки, неправильним вживанням термінів, спотворенням відносин між близькими за значенням термінами. Це пов’язано з різними причинами: змінами законодавства, розквітом і спадом наукової думки, зміною теоретичних концепцій, зв’язком і диференціацією наукових дисциплін, розвитком культурних, у тому числі зарубіжних зв’язків, станом лексичної та стилістичної системи мови тощо.

Поширенням недоліком правової термінології є полісемія. В ідеалі співвіднесеність терміна з поняттям означає його однозначність, принаймні в межах однієї терміноло-

гічної системи. Що конкретніше місце терміна в системі, то він точніший. Термін має бути зрозумілим поза контекстом – такий критерій точності терміна [3]. Формула “один термін – одне поняття” характеризує розвинуту належно організовану термінологічну систему, яка має бути важливою ознакою такого насиченого інформацією феномену, як закон. Проте повністю усунути багатозначність (найчастіше двозначність) із терміно-системи неможливо.

На небажаність полісемії у науковому тексті вказує Л. Полюга, зазначаючи, що термінологічна одиниця завдяки чіткій семантичній обмеженості не має викликати якихось інших асоціацій, бо це може призвести до руйнації семантичної структури терміна, яка закладена в спеціальній дефініції. Тож, “якщо у науковому тексті термін починає сприйматися двозначно, а тим більше асоціативно, значить його присутність у тексті наукового стилю не до кінця обґрунтована” [13: 7].

Наявність в мові права багатозначних, нечітких і неясних термінів не можна однозначно вважати її недоліком. Право – це наука, що постійно розвивається. На певному етапі її розвитку можуть виникати не зовсім точні терміни. Однак, застосовуючи подібні терміни у процесах дискусій, суперечок, у науковій діяльності, юрист повинен враховувати їхню невизначеність і оговорювати значення, в якому він їх застосовує, для того щоб запобігти критичним зауваженням або непорозумінням.

На сучасному етапі розвитку мовознавства значного розвитку набула така галузь досліджень, як “юрислінгвістика” (М. Голєв), або “юридична лінгвістика” (Ю. Прадід), у межах якої концентрують зусилля вчені, що займаються аналізом і комплексним вивченням мови права.

-
1. *Алексеев С. С.* Проблемы теории права. Свердловск, 1973. Т. 2.
  2. *Вербенец М.* Юридична термінологія української мови: історія становлення і функціонування: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. К., 2004.
  3. *Власенко Н. А.* Проблемы точности выражения формы права // Доступно на: <http://law.edu.ru>
  4. *Даниленко В. П.* Русская терминология. М.: Наука, 1977.
  5. *Додонов В. Н., Ермаков В. Д.* и др. Большой юридический словарь. М.: Инфра, 1999.
  6. *Зархіна С. А.* Мова права як предмет філософсько-логічного аналізу (історичний аспект): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2005.
  7. *Зубков М.* Сучасна українська літературна мова. 2-ге вид., доповн. Харків: Торгін, 2002.
  8. http://planetadisser.com/see/dis_133466.html.
  9. *Квитко И.* Термин в научном документе. Львов, 1976.
  10. *Медведь О.* До вивчення основних понять сучасного термінознавства // Вісн. нац. ун-ту “Львівська політехніка”. 2002. № 453.
  11. *Нікуліна Н. В.* Термінознавство: лінгвістичний опис української термінологічної системи автомобілебудування: Навч. посіб. Харків: ХНАДУ, 2006.
  12. *Панько Т., Кочан І., Мацюк Г.* Українське термінознавство. Львів: Світ, 1994.
  13. *Полюга Л.* Термін у науковому тексті // Проблеми науково-технічної термінології: Тези доп. 4-тої Міжнар. наук. конф. Львів: Держ. ун-тет “Львівська політехніка”, 1996.
  14. *Hollander P.* Paradox právného jazyka. Доступно на: <http://www.juls.savba.sk/ks/1995-6/ks1995-6.html#id/>.
  15. *Kořenský J.* Jazyk právní komunikace // Český jazyk na přelomu tisíciletí. Praha: Academia, 1997.
  16. *Zieliński M.* Języki prawne i prawnicze. Polszczyzna 2000. Orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci. Pod red. W. Pisarka. Kraków, 1999.
  17. *Wróblewski B.* Język prawny i język prawniczy. Kraków, 1948.

THE TERMINOLOGY OF DELINQUENCY DESIGNATION IN THE LAW LANGUAGE

Olena KATACHYNA

*Lviv institute "Interregional Academy of personnel management",
Department of humanitarian disciplines,
Plugova st., 2a, 79058 Lviv, Ukraine
tel. (0038 032) 224 91 22, e-mail: lena-katachina@mail.ru*

The article is devoted to definition of pointing the term system of delinquency designation as one of the subsystem of juridical term system in the law language generally. The parts of the law language are singled out as well as causes which influence upon its creation are defined. The spheres of fixation and spheres of functioning of the term system of delinquency designation are parsed. The analysis of the main concept of the law language in the Slavic philology is presented.

Key words: term, term system, term vocabulary, term stock, law language, terminology of delinquency designation.

ТЕРМИНОЛОГИЯ ОБОЗНАЧЕНИЯ ПРАВОНАРУШЕНИЙ В ЯЗЫКЕ ПРАВА

Олена КАТАЧИНА

*Львовский институт "Межрегиональная академия управления персоналом",
кафедра гуманитарных дисциплин,
ул. Плугова, 2 а, 79058 Львов, Украина
тел. (0038 032) 224 91 22, e-mail: lena-katachina@mail.ru*

Статья посвящена определению места терминосистемы для обозначения правонарушений как одной из подсистем юридической терминологии в языке права в целом. Вычленены составляющие языка права. Произведен анализ основных понятий языка права в славянском языкознании.

Ключевые слова: термин, терминология, терминосистема, терминологическая лексика, терминофонд, язык права, терминология обозначения правонарушений.

Стаття надійшла до редколегії: 02.11.2008

Прийнята до друку: 25.12.2008